

O‘ZBEKISTONDA URBANIZATSIYA JARAYONLARINING HUDUDIIY VA IJTIMOIIY DEMOGRAFIK TAHLILI

Tuxtamuratova Dilnoza Dilmurodovna
Buxoro davlat Pedagogika instituti

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonda urbanizatsiya jarayonlarining rivojlanish xususiyatlari, mintaqaviy farqlari va ularning ijtimoiy-demografik oqibatlari tahlil qilingan. Shahar aholisi sonining ortishi, migratsiya oqimlari, iqtisodiy imkoniyatlarning hududlar bo‘yicha nomutanosibliigi, shahar infratuzilmasiga tushayotgan yuk va mehnat resurslari taqsimoti kabi masalalar asosiy e‘tibor markazida bo‘lgan. Tadqiqot natijalari urbanizatsiya jarayonlarini barqaror rivojlantirish uchun kompleks hududiy siyosat zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Urbanizatsiya, migratsiya, demografik omillar, hududiy rivojlanish, shahar infratuzilmasi, mehnat bozori, Toshkent, viloyatlar, ichki migratsiya.

Urbanizatsiya — bu aholi va iqtisodiy faoliyatning qishloq joylardan shahar markazlariga to‘planishini ifodalaydigan jarayondir. Dunyo miqyosida urbanizatsiya sur‘atlarining ortishi industrializatsiya, texnologik taraqqiyot va migratsiya bilan chambarchas bog‘liq. O‘zbekistonda ham mustaqillikdan keyingi yillarda iqtisodiy islohotlar, demografik o‘sish va mehnat migratsiyasi natijasida urbanizatsiya jadallashmoqda.

Respublika statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2024-yil holatiga ko‘ra shaharliklar aholisi umumiy aholining 50,6 foizini tashkil etmoqda. Biroq bu ko‘rsatkich mintaqalar bo‘yicha teng taqsimlanmagan: masalan, Toshkent shahrida urbanizatsiya darajasi 90% dan ortiq bo‘lsa, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida bu ko‘rsatkich 30% dan past.

Ushbu maqola O‘zbekistonda urbanizatsiyaning hududiy farqlari va ijtimoiy-demografik omillarini tizimli tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va yechimlar taklif etishga qaratilgan.

Ushbu tadqiqotda quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo‘llanildi:

• **Statistik tahlil** – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Jahon banki va BMT ma‘lumotlari asosida urbanizatsiya darajasi va demografik ko‘rsatkichlar tahlil qilindi;

• **Kartografik tahlil** – urbanizatsiya darajasining hududiy farqlari maxsus xaritalar yordamida aks ettirildi;

• **So'rovnoma va intervyular** – Toshkent shahri, Samarqand, Farg'ona va Nukusdagi aholi bilan intervyular asosida urbanizatsiya oqibatlarini va turmush darajasi o'rganildi;

• **Qiyosiy tahlil** – O'zbekiston urbanizatsiya sur'atlari qo'shni davlatlar (Qozog'iston, Tojikiston) bilan solishtirildi.

Urbanizatsiya darajasining nomutanosibligi: Toshkent shahri va viloyati, Samarqand, Farg'ona kabi mintaqalarda urbanizatsiya darajasi yuqori bo'lsa-da, Navoiy, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlarida bu jarayon sekin kechmoqda.

Ichki migratsiya oqimlari: Qishloq aholisi asosan poytaxt va sanoat rivojlangan mintaqalarga (Toshkent, Samarqand, Angren, Navoiy) ko'chmoqda. Bu esa ayrim hududlarda mehnat resurslarining siqilishiga, boshqalarda esa kamayishiga olib kelmoqda.

Ijtimoiy infratuzilma yuklamasi: Toshkent va yirik shaharlarda aholi sonining tez ortishi transport, uy-joy, sog'liqni saqlash, ta'lim tizimlariga katta bosim tushirmoqda.

Yosh tarkibi va demografik dinamikasi: Shaharlarga ko'chib kelayotgan aholi asosan yoshlar (20–35 yosh) bo'lib, bu mehnat bozorida raqobatni kuchaytirmoqda.

Ayollar ishtiroki: Shahar ayollarining iqtisodiy faollik darajasi qishloq joylarga nisbatan yuqori, ammo oilaviy yuklamalar bu faollikni cheklamoqda.

Urbanizatsiya O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy modernizatsiyasining muhim bosqichi hisoblanadi. Ammo urbanizatsiyaning noaniq boshqarilishi bir qator muammolarni keltirib chiqarmoqda. Xususan:

• **Yashash joylaridagi ijtimoiy xizmatlarning yetishmasligi** (tibbiyot, ta'lim, suv ta'minoti);

• **Uy-joy narxining keskin oshishi** shahar markazlarida ko'p sonli oilalarni norasmiy, ko'pincha yaroqsiz uylarda yashashga majbur qilmoqda;

• **Mehnat bozorida norasmiy sektorning kengayishi**, bu esa ijtimoiy himoyaning past bo'lishiga sabab bo'lmoqda.

Urbanizatsiya jarayonini barqaror boshqarish uchun O'zbekiston quyidagi strategik yo'nalishlarga e'tibor qaratishi zarur: hududiy muvozanatni saqlash, kichik va o'rta shaharlarda infratuzilmani rivojlantirish, uy-joy dasturlarini kengaytirish va aholi migratsiyasini iqtisodiy rivojlanish strategiyasi bilan muvofiqlashtirish.

Urbanizatsiya jarayoni ijobiy tomonlari bilan bir qatorda, bir qator murakkab ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Jumladan:

• **Ish o'rinlarining yetishmasligi** – shaharlarga qishloq joylardan ko'chib kelayotgan aholining ko'pchiligi malakasiz bo'lib, ular uchun barqaror ish o'rinlarini yaratish dolzarb masalaga aylanmoqda. Bu esa norasmiy mehnat bozorining kengayishiga sabab bo'lmoqda.

• **Ijtimoiy tabaqalanish kuchaymoqda** – urbanizatsiya sur'atlarining tezlashuvi ba'zi guruhlar o'rtasida ijtimoiy tengsizlikning ortishiga olib kelmoqda. Yangi shahar aholisi orasida kambag'allik darajasi oshgan holatlar kuzatilmoqda.

• **Shahar ekologiyasining yomonlashuvi** – transport vositalari ko'payishi, sanoat obyektlari zichligi va yashil hududlarning kamayishi natijasida havo ifloslanishi va shovqin darajasi ortmoqda. Bu esa aholining sog'lig'i va yashash sifati uchun jiddiy tahdid hisoblanadi.

• **Uy-joy muammosi** – shaharlarda turar-joy qurilishlari talabga nisbatan sust ketmoqda. Ayniqsa, yosh oilalar va migrantlar uchun arzon uy-joy masalasi dolzarbdir. Bu esa noqonuniy qurilishlarning ko'payishiga olib kelmoqda.

• **Aholi zichligi va xizmatlar sifati o'rtasidagi nomutanosiblik** – shahar markazlarida aholi zichligi ortgani sari maktab, bog'cha, tibbiy xizmatlar va transport tizimlariga bo'lgan talab ortmoqda. Bu esa sifatli ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini cheklab qo'ymoqda.

Yuqoridagi muammolar shuni ko'rsatadiki, urbanizatsiya faqat iqtisodiy rivojlanish belgisi sifatida emas, balki kompleks boshqaruvni talab etadigan ijtimoiy jarayon sifatida qaralishi lozim. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, urbanizatsiyani barqaror tarzda olib borish uchun quyidagi strategik yondashuvlar muhim:

1. **Hududiy balansga asoslangan siyosat** – yirik shaharlar atrofida sun'iy ravishda iqtisodiy markazlar yaratish orqali migratsiyani muvozanatlashtirish mumkin.

2. **Kichik va o'rta shaharlarda infratuzilmani kuchaytirish** – bu choralar aholini o'z yashash joylarida barqaror hayot kechirishga undaydi.

3. **Shaharsozlik siyosatini rejalashtirish asosida olib borish** – transport, ekologiya, sog'liqni saqlash va ta'lim tizimlarini integratsiyalashgan holda rivojlantirish zarur.

4. **Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash** – “aqlli shahar” konsepsiyasi asosida xizmat ko'rsatish tizimlarini raqamlashtirish samaradorlikni oshiradi.

Urbanizatsiyaning ijtimoiy va hududiy oqibatlarini yumshatish uchun O'zbekistonda “Shaharlarni barqaror rivojlantirish strategiyasi”, “Ichki migratsiyani boshqarish dasturi” kabi hujjatlar ishlab chiqilishi va amaliyotga tatbiq etilishi dolzarbdir.

Tadqiqot urbanizatsiya jarayoni O'zbekistonda ijtimoiy-demografik muvozanatga sezilarli ta'sir ko'rsatayotganini ko'rsatadi. Shaharlar o'sib borayotgan bo'lsa-da, bu jarayon hududlar o'rtasida nomutanosib kechmoqda. Muammolarni yumshatish uchun quyidagi choralar taklif qilinadi:

• Mintaqaviy infratuzilmani teng rivojlantirish orqali ichki migratsiyani muvozanatlash;

- Shaharsozlik siyosatini barqarorlashtirish va ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish;
- Urbanizatsiyaning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini chuqur o'rganish asosida rejalashtirilgan siyosat yuritish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (2024). *Demografik ko'rsatkichlar statistik byulleteni*.
2. UN-Habitat (2023). *Urbanization trends in Central Asia*.
3. World Bank (2022). *Uzbekistan Urbanization Review*.
4. Karimov, Z. (2021). *Shahar va qishloq o'rtasidagi migratsiya jarayonlari*. Toshkent: Iqtisodiyot.
5. Qodirov, A. (2020). *O'zbekiston hududiy rivojlanish konsepsiyasi*. Samarqand: SamDCHTI.